

STANDEISKY ÉVA

Kassák barátja

ÖSSZEBORONÁLVA EGY EGÉSZ ÉLETRE

„Általában visszariadunk attól, hogy az élet és a műalkotás analógiáit firtassuk.”

(Radnóti Sándor: *Pilinszky János*)

Hogyan tudott Kassák Lajos alacsony sorból jőve, első generációs értelmiségként bekerülni a szellemi élet első vonalába? Miért válhatott a patikusszolga és a mosónő fiából író, művész? Szittyta Emilhez fűződő ellentmondásos barátságának vizsgálata segíthet a fenti kérdések megválaszolásában.

„Olyan vagy, mint én” – deklarálta Kassák öreg korában (*Elporzott évek*). Évtizedekkel korábban a költő inkább elhatárolódni igyekezett Szittyától, semmint azonosulni vele. A „nem vagyok olyan, mint te” érzése küzdött benne a „hozzád hasonlónak szeretnék válni” vágyával. Az 1920-as évekbeli írásaiból ez az ambivalencia, az 1960-a évekbeli verséből pedig gondolkodói és alkotói rokonságuk elfogadása olvasható ki. A két lázadó autodidakta avantgárd művész és anarchista szocialista kapcsolatát ez az írás Kassák szemszögéből vizsgálja, így sokkal inkább szól Kassákról, mint barátjáról.¹

Kassák a tízes évek végén, a húszas évek elején lett a magyarországi avantgárd megteremtője. Művészi kiteljesedésben Szittyta Emilnek meghatározó szerepe volt. Ő nyitotta fel Kassák szemét a művészetekre, és segítette eligazodni a kor emberét izgató eszmék és mozgalmak között. Szittyta életvitele, világlátása, gondolkodásmódja pedig szembesítette szűkebb környezete kispolgári mentalitásával, és oldotta vallásos családjából hozott prudériáját. Ennek a korábbi énjét újjal felváltó emberpróbáló folyamatnak a kínjai jelennek meg a gyűlölt-szeretett barát ábrázolásában. Amikor Kassák az 1920-as években először idézte fel csavargótársa emlékét, akivel néhány hónapig együtt barangolták be Európát, még nem járta be azt az utat, amin végigmenve a mindennel elégedetlen lázadó munkából önmagával megbékélt, önértékét felismerő művésszé vált.² Miután útja elvált csavargótársától, még évekig próbál-gatta önmagát. Kereste a művészi kifejezés formáit, s ezt segítették azok a tapasztalatok, amelyekben Szittyta példája és szellemi útmutatása révén lett része.

Vajon miért volt az 1920-as években annyi negatív érzélem, ellentmondásos érzés Kassákban egykori csavargótársa iránt? S a rákövetkező évtizedekben miért nem említette őt? És miért írt kapcsolatukról verset öreg korában? Mivel magyarázható, hogy hasonlóan Szittyta 1914-es első, név nélküli említéshez, negyvenkilenc év múltán ismét meleg szeretettel idézte fel alakját?

¹ Nem tudok arról, hogy Szittyta Emil írt volna Kassákhöz fűződő barátságáról.

² Az önmegvalósító folyamat beteljesedését én az 1930-as évekre teszem.

Első emlékezés: alkotói útkeresés és barátságárítás

Kassák 1909-es csavargóútjáról beszámoló, öt évvel későbbi írásában szó van társáról, akivel – mint írja – „talán egész életre itt boronált össze a sors”.³ A név nélkül említett személy csak Szittyá Emil lehetett.

Szittyát Kassák akkor ismerte meg, amikor csavargása egyik állomásán elvált az útja attól a korábbi csavargótársától, akivel mindkettőjük közös ismerőse, Simon Jolán biztatására együtt indultak világot látni.⁴ Szittyá neve Kassák-alkotásban először *A ló meghal a madarak kirepülnek* című művében fordul elő, amelyben alkotói útkeresését, testi és lelki történéseit ötvözte új minőségge: szabad verssé. Kassák *A ló meghal...*-ban rokonmotívumokat ismételve mutatja be Szittyát. „csak ezek a belga parasztok ne lennének ennyire piszkosak / ezek a sovíniszta állatok még mit se tudnak a világ folyásáról / hiába állok előttük / egyik sem látja meg homlokomon a csillagot / olyan voltam mint a 7 árva / de azért mégis itt értek bennem össze a görbe vonalak / itt találkoztam össze szittyával aki zürichből jött és / csillébe készült vallásalapítónak / én komolyan hittem hogy lehet belőle valaki / nagyon különösen voltak megkoszosodva a fülei [...] hát igen reggel elindulunk isten csárdája felé / krisztus könnyeit fogjuk inni a nádfödélű pajtában és / szilvóriumot / ő de minden jó ember sorsába belepottyant legalább / egy krokodilus / s ő aki a zürichi herbergből jött és csillébe készült / vallásalapítónak / ezen az éjszakán trippert kapott a rivoli utcai matróz- / bordélyban [...] szittyá az öltözőben felejtette az új vallás kulcsát / s az első napon hangosan sirt utána mint a gyerekek / aztán levazelinozta a füleit és elindultunk brüsszel felé / mint akit kiraboltak / mindenről lemondunk és tudtuk csak az idő ért meg / minket / ő sohse fog bennünket kiejteni magából”.

Szittyá csapongása, eszmei bizonytalansága mintha Kassák vívódásainak tükörképe lenne, s ebben a tükörben feltűnik Jolán képe is. Viszonya hozzájuk ambivalens, ezért is kerülhetnek a versben egymás közelségébe:

ó ha most ide tudnám kapcsolni a szeretőm gyémánt-
szemeit
a középső lámpa körül elhajóztak a szalamanderek
szittyá már aludt a vörös tócsákban
s most szép volt mint egy fiatal buldog
mi mindennel gazdagodhatna az ember egy óra alatt
ha olyan okos lenne mint teszem egy fényképezőgép
de az ember mindig be van csukva s bőre fölött ész-
revétlenül elszaladnak a világok
éjfélkor az orosz gyűlésre mentünk a petit passageba
egy szőke tovaris beszélt még egészen gyerek
lángok virágoztak ki a szájából s a kezei röpködtek

³ Egy csavargó noteszkönyvéből. *Új Nemzedék*, 1914. november 1. Ebből az újságcikkből Gucsa Magdolna idéz 2016-ban az ELTÉ-n megvédett *Szittyá Emil. Közelítési javaslatok egy fragmentált életműhöz* című diplomamunkájában, amelynek rendelkezésemre bocsátását ezúton is köszönöm. A továbbiakban erre a munkára így hivatkozom: Gucsa, 2016.

⁴ *A ló meghal...* vele kezdődik: „Az idő nyertett akkor azaz papagályosan kinyitotta a / szárnyait mondom széttárt vörös kapu /szeretőmmel kinek fekete gyémántok voltak befalazva / az arcába s 3 gyereket cepelt a kétségbeesésében / a gyárkémények alatt ültünk / tudtuk holnap a görbe vonalak / ho zsupp ho zsupp azt mondta elmész KASIKÁM”

mint vörös galambok
 hát igen mi rokonok vagyunk dosztojevszky ördögőseivel
 mi leharaptuk magunkban a szentimentalizmus hetedik
 fejét
 és mindent le akarunk rombolni

Szittyá volt az, aki elvitte Kassákot Brüsszelben az orosz emigránsok gyűlésére, s akinek lelkesedése a forradalmi eszmék iránt őt is magával ragadta. Amorf gondolatai Szittyá révén kaptak a versében formát:

az én hátamról ekkor leesett egy pup
 ablakokon kinyíltak a jégvirágok
 s szittyá akiből zsan provokátor és rendőr-kém lett később
 megcsókolta az orosz kabátját
 tiszta vagyok mint a gyermek
 mondta – ha tripperem nem lenne elmennék csarsz-
 koje szélóba hogy megölhessem a cárt

E versrészletből azonban mindenekelőtt a visszaemlékező költő tartózkodása, ellenszenve olvasható ki a csavargótárs iránt, akit *A ló meghal...*-ban egyszer sem nevez barátjának. Kassák 22, Szittyá 23 éves volt, amikor találkoztak. Közös csavargásuk után 16–17 évvel, immár túl avantgárd fénykorán Kassák önéletrajzi regényében, az *Egy ember életében* is elmentmondásos képet rajzol Szittyáról: hol lekicsinyli, hol feldicséri. „Oda voltam kötözve Szittyához, s ő cipelt magával.” „Mézeskalács-buldognak”, „göndör hajú sivatagi tevének”, „háztizsákkal megrakott hétszínű papagájnak”, piszkos csavargónak nevezi, aki piszkos lapokra jegyzetel. Szittyá Kassák leírásában csélcsap természet: hol cárgyilkos akar lenni, hol vallásalapító Chilében. Krisztus-képekről készül könyvet írni, s ezért a legnagyobb nyomorúságaik közepette is cipeli magával feljegyzéseit, s amikor elveszti hátizsákját, nem mutat bánatot a veszteség felett. Külsejével is taszította Kassákot. Mégis, mintha valami mágneses delej kötötte volna hozzá hónapokig. Amikor rövid időre el kellett válniuk – a vagonok alá szerelt, kutyáknak készített, elkülönített fülkékben csempészte át őket egy jótét vasutas a belga–francia határon – szorong, de a félelem Szittyá eltűnésétől ambivalens érzéseinek nem változtat: „Lehet, már ki is mászott a fülkéből, lecsúszott a vonat alá, átszaladtak rajta a kerekék, s rossz vérének a szaga már megfertőzte a nyáréjszaka levegőjét.” Szittyá nemi betegsége undorítja Kassákot, mivel számára az rendellenesség az „egészséges” természet rendjéhez képest.⁵

Ferenczi László jól látja, hogy az *Egy ember életében* a legbonyolultabb részek Szittyára vonatkoznak: „Leírás és értékelés szinte bekezdésenként ellentmond egymásnak. Az odi et amo, a gyűlölök és szeretek sajátos formája. Kassák érzékelteti s olykor ki is mondja Szittyá iránti adósságát, ugyanakkor irtózik is tőle, noha sem nagylelkűségről, sem jószágáról nem feledkezik meg. [...] Kassákot Szittyá vezette be Európába, az az ember, aki mind 1909-ben, mind 1915-ben feltétlenül bízott tehetségében. [...] Kassákot mindaz irritálhatta, ami Szitya-

⁵ Valamennyi fentebbi idézet és a továbbiakban minden jelöletlen citátum Kassák *Egy ember élete* című önéletrajzi regény *Csavargások* című harmadik könyvéből való. Ennek a Kassák-műnek számos kiadása van, így oldalszámot nem adok meg.

tyában magára emlékeztette: apostoli ténykedése, nyugtalan szelleme, életerős szellemi függetlensége. És bizonytalan egzisztenciája.”⁶

Rendellenesség, piszok, kisebbségi érzés versus rend, tisztaság, egyensúly

Kassák minden piszoktól, rendellenességtől irtózott, ugyanakkor kereste az érintkezést velük. Otthagytta például a „tisztá” tanulást, és a piszkos munkával járó munkáslétet választotta. Egész ifjúkorát jellemzi ez a végtelen ambivalencia. A brüsszeli emberoncs koldusok undorító menedékhelyén verekedés tör ki az „üződő szerelembe” belegabalyodott megcsonkítottak között. Kassákból kitör a rendellenesség miatti ellenszenv: „– Miért nem ölik meg magukat az ilyen emberek – mondtam önkéntelenül. – Hiszen ezek rosszabbak már a hulláknál. Eleven hullák! Ilyen fogyatékoságokkal sose akarnék élni”. A két barát szinte kéjesen veti be magát a „gomolygó csoportba”. Vajon miért? Szittyá indulatkitörése saját kegyetlen szenvedélyeit juttatja eszébe. „Üsd – visította Szittyá –, üsd az öreganyát neki! – Olyan volt, mint egy elragadtatott gyerek, összecsapkodta a tenyereit, és dobogott az asztal tetején. [...] Úgy éreztem, rettenetes kaszával oda kellene állnom a verekedők közé, és szó nélkül, de nagyon kemény lendülettel, le kellene kaszálnom valamennyiüket. A kegyetlenkedésnek ezt a formáját már többször észrevettem magamon, és nem szégyelltem magam miatta, ez az én alaptermészetem volt. Valami ösztönös formában kívántam a rendteremtést.” Meghökkenő az utolsó mondat: a kaszás halál, az erőszak állítja elő a világ rendjét? Az egyszerre romboló- és építővágyú anarchista jelenik meg itt. Szittyá anarchistának vallotta magát, Kassák már csavargóútja előtt vonzódott az anarchizmushoz.

Kassák számára a tisztaság ellentéte, a piszkos a legellenszenvesebb fogalom. Szittyá piszkossága, indulatkitörései taszítják Kassákot: „Láttam, hogy tegnap milyen vidáman éltél abban a piszokban, s most összevissza hazudozol itt, hogy újra megfürdesd magad a saját szópiszkodban. Mondtam már, nem hiszem el rólad, hogy homoszexuális vagy, de elhiszem, hogy nem tudsz piszok nélkül élni, és belehálnál, ha nem játszhatnád el hisztérikus pózaidat.” A regényben azonban arról is szó esik, hogy Szittyá ad a külsejére, s ő veszi rá Kassákot, hogy küldessen magának Pestről egy rendesebb ruhát, hogy eredményesebben tudjanak egyesületektől – eszperantisták, vegetáriánusok –, magánszemélyektől, főleg zsidóktól pénzt pumpolni. Kassák Szittyá nemi betegségét is a piszokkal társítja, bár itt a jelzőt Szittyá szájába adja: „Piszkos, csúnya állatnak érzem magam...” – idézi Kassák Szittyát. Regénye más helyén tiszta–piszkos kettősséget így fogalmaztatja meg Szittyával: „Itt kint a piszkos parasztok között megalázottnak érzem magam, ezek még nem emberek, otromba tuskók, akik állatokkal és trágyarakásokkal vannak körülvéve. Én a lelkemnek élek, s szeretem a tiszta, szép dolgokat. Általában érzem, hogy a zsidó arisztokráciához tartozom.” Kassák védekezik Szittyá hatása, befolyása ellen: „Hogy én csak a piszkos, lehasznált csavargót tudom látni benne, annak bizonyára az én paraszti alaptermészetem az oka. Az én fantáziám nem tudott olyan magasra fölörpülni, mint az övé, éreztem a fizikai gyötrődéseket [...] Oda voltam kötözve Szittyához, s ő cipelt magával. És ő fáradhatatlan volt. Szakadatlanul menetelt, és prédikált vagy írt menetközben piszkos irkalapokra.” „Nehéz, határozottan nehéz volt mellette az élet. Ha beleestek ezekbe a tehetetlen szomorúságokba, bozontos hajáról leszáradt a zsír, rőten megvörö-

⁶ *Én Kassák Lajos vagyok.* Kozmosz, 1987. 38.

sődött, s a szemei ijesztően kancsalítottak. Ilyenkor látni lehetett, hogy démonok laknak benne, könyörtelen utcagyerekek és gonosz vénasszonyok.”

Kassák kisebbségi érzését Szittyával szemben, egyenlőtlen viszonyukat az alábbi idézetek is jelzik: „Magszoktam, hogy kitartott legyek”; „Valami nyegle, tárgyaltan szomorúság tartotta megszállva ezt az emberkét, mint egy terhes, nagy folt élt mellettem, néha a hátamon is, néha az agyvelőmön is. Ha pedig beszélt valamiről, akkor látszott rajta, a fellegek mögött jár, én pedig jelentéktelen pontocska vagyok a szemében.” Az *Egy ember életében* megjelenített alá-fölérendeltségi viszonyokban Szittyáé a tanár szerepe, az övé pedig a hiányos tudású, az irodalomban, művészetekben tájékozatlan tanulóé, aki boldog, amikor jó feleletét elismerik. Szittyá – Kassák regénybeli interpretációja szerint – megdicsérte „tanítványa” alábbi Grünwald-értelmezését: „ez a kép nem az értelemhez, hanem egész kozmikus életemhez szól. [...] Szittyá el volt ragadotva az észrevételemtől, és sokáig komolyan vitakoztunk művészeti kérdésekről”. Ilyenkor „kivirágoztak az elnyomott erők” Kassákban: „repülni tudtam, szinte testetlenül” – idézi fel az író a csaknem két évtizeddel korábbi élményét. Amikor regényét írja, képzőművészeti tudása, műértése és esztétikai ítélete már nyilvánvalóan sokoldalúbb, gazdagabb és „szakmaibb”, mint a műalkotásokkal való első találkozása idején, amikor Szittyá múzeumokba, templomokba, kiállításokra cipelte. Amikor Kassák Wiertz képeiről ír, nehezen elválasztható az eredeti élmény a későbbi években megszerzett tudástól, és az is szerepet játszhatott a belga festő festményeinek (le)értékelésében, hogy az emléké leírása idején Kassák már eltávolodott, elhidegült csavargótársától.

Regénye szerint az „anarchista” Wiertz képei, amelyek iránt Szittyá rajongott, neki nem tetszettek. Kassák úgy ír az *Egy ember életében*, mintha művészetértelmezésben e múzeumlátogatás során haladta volna meg Szittyát. Antoine Wiertz valójában nem volt anarchista, a hanyatló romantika, a romantikus horror hatásvadász, fellengzős festőjeként tartják számon, akire Edgar Allan Poe és Victor Hugo hatott. Vajon miért tetszettek Wiertz képei Szittyának, s mi taszította bennük Kassákot?

Kassák a húszas évek közepén, amikor már túl volt a tiszta renden alapuló geometrikus művészet, a képarchitektúra megteremtésén, undorral emlékezett a nagyméretű, piszkosbarnás, feketébe hajló, az élet értelmetlenségét, az ember kiszolgáltatottságát sugalló képekre. Az *Egy ember életében* leírt Wiertz-festmény – Kassáknál hibásan Wiertz a festő neve – utólagos képélmény-konstrukció: „Egy torzonborz, szörnyű figura állt az egyik kép közepén, szétvetett lábakkal, körülötte milliónyi szöcskenagyságú emberek, mint maga a nyüzsgő társadalom. Az óriás egyik kezével lenyúl közéjük, a másik keze azonban már tele van kis emberkéekkel, a roppant ujjai között úgy préselte őket össze, mint valami szőlőfürtöt. A vásznon nagy, vörös foltokban csurgott a vér.” Az *Egy ember életében* említett festmény 1855-ben keletkezett, címe: *A jelen dolgai a jövő embere előtt*.⁷ A képen a bolygós, csillagos világűrben, puha felhők között az Úr két angyalkától csodálva hatalmas bal tenyerében egymással harcoló embereket tart, másik keze hüvelyk- és mutatóujjával piszkálgatja egyiküket. Csorgó vér sehol. A kép leírása Goya *Szaturusz felfalja gyermekét* című művére emlékeztet inkább.⁸

A romantikus-szimbolista Böcklin festményei, amelyekre szintén tanítómestere és csavargótársa hívta fel Kassák figyelmét, az *Egy ember élete* megírása idején is élményként idé-

⁷ http://www.bc.edu/bc_org/avp/cas/fnart/art/19th/belgian/wiertz016.jpg

⁸ Nem tudok arról, hogy Kassák Goyát kedvelte volna, említette volna őt bármikor is.

zódtek fel benne. Mintha a későbbi Kassák-líra egyik lehetséges ihlető forrása tűnne itt fel. Böcklin képeiből ugyanaz az a nyugalom, melankólia árad, mint azokból a Kassák-versekből, amelyek a harmincas évektől a költő 1967-ben bekövetkezett haláláig születtek.

Önéletrajzi regénye szerint Szittyta vitte el Brüsszelben Meunier és Rodin kiállítására, akiknek szobraiban Kassák „az egészséges teremtő erőt” csodálta. A műélvezet az eufória érzését keltette benne: „kinyílt előttem a látóhatár, boldog voltam s tele nagy munkára készülődéssel”. „Nem mint szocialista, hanem mint egyetemes ember fogtam fel és szerettem a művészetet...”

Homoerotika

Szittyta „piszkossága” mellett a homoszexualitás félt-vágyott kísértését is jelentette Kassák számára.⁹ Gyanús neki, hogy Szittyta a fiatal fiútesteket csodálja. Önéletrajzi regényében így emlékszik csavargótársa szavaira: „– Te is szép fiú vagy, de ez a szépség még nyers és érzéketlen. Kár, hogy ennyire unintelligens vagy. A cizellált lélek a tiszta dolgok iránt vonzódik, a fiatal férfitest mindig tisztább, mint a nőé.”

Az *Egy ember életében* többször előfordul valamilyen vonatkozásban a homoszexualitás. Kassák csavargótársát homoszexuálisnak vélte, amit a betegséggel rokonított. Csomóra kötötte hosszú hálóingét, amikor egy ágyba kényszerültek, s megkönnyebbült, amikor semmi jelét nem látta csavargótársa testi közeledésének.

A mindenre kíváncsi Szittyta elvitte őt egy meleg szórakozóhelyre, amitől Kassák idegenkedett, de elkísérte mégis, ami ambivalenciát sejtet. „Abban már biztos voltam, nem homoszexuális, s abban is, hogy nem ő a hasfölmetsző Jack, mégis megmaradt titkolódzó, álarcos idegennek. Úgy beszélt, mint egy Istentől megszállott, s lompos és piszkos volt, mint ősszel az elcsavargott ebek. Jó ember? Rossz ember? – szoktam kérdezni magamtól. S nem találtam határozott választ a kérdéseimre. Talán a gyerekkorát kellett volna ismernem, vagy talán még messzebbre visszamenően a származását. Egy lehetett azok közül a legendás zsidók közül, akik egész életükben úton vannak, és sosem érkeznek haza.”

Együttléteik leírása más regénybéli helyeken is homoerotikus késztetéseket sejtet. A brüsszeli koldusverekedés kapcsán olvassuk: „Mi lenn maradtunk a teremben, az egyik asztal tetején szorosan egymáshoz bújva aludtunk hajnalig.” Amikor a hideg eső elől egy község fogdjájába zárták magukat: „Mint két rendes kutya, egymáshoz bújunk a szalmán, hogy kissé fölmelegdjünk, összefontuk a lábainkat, elhervadt fejünket keresztbe fektettük egymás nyakán.”

Kassák szó szerint vél emlékezni barátja szavaira: „– Ha már nem volna nemi bajom, akkor most isten fiának érezném magamat, tisztának érezném magamat, mint a harmatos virág – mondta.” Kassák, mint korábban már említettem, irtózott minden betegségtől, rendelleneségtől – s ide tartozott a homoszexualitás is – és a szélsőséges indulattól. A kancsalítás is a viszolygást váltott ki belőle: mindenekelőtt az embert önkontrolljától megfosztó heves érzelem – a szexuális megkívánás, a nemi vágy – testi megjelenését látta benne. Szintén az *Egy ember életében* írja: „Nyers és brutális volt a nemi éhségem. A lány hagyta, hogy kezeimmel végigtapogassam, csak nézett rám, a feje égett, s a szemei összekacsintottak a felindulástól. Bolond és buta játék volt ez. Néha határtalanul elvadultam, s néha ágyékom körül nagy fájásokkal vánszorogtam haza. Ez az ösztönös állatiasság visszavezetett a bordélyházba...” Jolánt így látatja, amikor csavargóújtára Bécsbe viszi a hajó, s a fedélzeten elaludva róla álmodik: „...a há-

⁹ Korábbi homoerotikus kapcsolata az ugyancsak az *Egy ember életében* leírt barátsága szülővárosában a fiú-lány szabósegéddel.

zinyúl a Jolán volt csúnya, szalagos kalapban, és csúnyául kancsalítottak a szemei. – Te vagy az? – kérdeztem akaratlanul, és elfordítottam a fejem, hogy ne kelljen látnom. [...] Határozottan csúnya volt ez az asszony. Mi a fene az, ami mégis mindig megmutatja nekem.” A kancsalítást regényében Szittyára is vonatkoztatja, a deformáció, a kiszolgáltatottság, az eltérés a normalitástól ugyanakkor ámulatra is készíti: „Szittyá ott állt mellettem, láttam, hogy remegett az izgalomtól, a szemei kancsalítottak, mint mindig, ha túlfeszültek az idegei, bulldo-gábrázata megszépült, s szinte artikulálatlanul ordított a lelkesedéstől.”¹⁰

A Szittyá-hatás és a Simon Jolán-hatás közötti összefüggés

Az *Egy ember életében* talán egyetlen valamelyest elismerő megjegyzés van Szittyáról: így ír róla, amikor kétségbeesett állapotában társa étellel-szóval vigasztalja: „Ott állt előttem Szittyá, és duruzsolt melegen, mintha most benne lakott volna apám és anyám egy személyben”.¹¹ Az említések túlnyomó többségében elhatárolódik Szittyától, idegenkedik tőle. „Szittyá darált, hencegett, fölényeskedett, de hiába terrorizált, nem tudta a maga nézeteit elfogadtatni velem. Csavargásom alatt, ami látszatra nem volt egyéb léha munkakerülésnél, észrevétlenül megedződtem, kifejlődött a látásom, megtisztultak a gondolataim és érzéseim. Mikor elindultam, meggondolatlan gyerek voltam, most mint komoly, felnőtt ember állottam a dolgokkal szemben. Volt egyéni mértékem, amivel mérni tudtam, s amivel egy magasabb fokon az általános értékeket kerestem. A művészetet nem eszköznek, hanem a cél egyik részének tartottam.” Jolán az *Egy ember élete* szerint így látja a hazatért Kassákot: „Te egészen más-képp látod az életet, mint ahogy annak idején láttad. Hiszen nemcsak velem, de a többi barátokkal sem tudsz újból összelepedni. Pedig ők ugyanazok, akik azelőtt voltak. De te megváltoztál, valahogyan előreszaladtál az életben s most idegenül, értelmetlenül nézel ránk vissza. Talán le is nézel bennünket.” Míg korábban Kassák érezte magát jelentéktelen pontnak Szittyá mellett, most Jolán szájába adja saját pozícióváltozását.

Szittyá és Simon Jolán abban hasonlítanak egymásra, hogy életkorban, életpaszatlatban Kassák felett állnak. Kassák önéletrajzi regénye szerint mindkettőtől tanult, mindkettőjüktől sokat kapott. Kassákot Szittyá és Jolán esetében is zavarhatta kiszolgáltatottság-érzete, s talán ezért is túlozza el ellenszenves(nek vélt) tulajdonságaikat. Nem akar kiszolgáltatott lenni, de még nem képes arra, hogy ne függjön tőlük, hogy ne szoruljon rájuk. Ahogy egyre többet tanul Szittyától, úgy távolodik el tőle. Ahogy egyre tanultabb, tapasztaltabb lesz, s ahogy sora jelennek meg versei otthon – Jolán közvetítésének köszönhetően is – egyre közelebb kerül az asszonyhoz. Jolánból őt mindenben támogató testi-lelki társ lesz, Szittyából pedig lesajnált, hosszú időre elfeledett emlék: csavargótárs, akivel néhány hónapig összehozta a sors. Jolán iránti érzéseiről úgy ír csaknem húsz évvel a csavargása után az *Egy ember életében*, mint a körülbelül vele egy időben keletkezett *Tisztaság könyve* utószavában: a magára, és az

¹⁰ Füst Milán regényébéli főhőse saját szenvedélyétől kancsalít: „...milyen furcsa is volt, mikor hirtelen megláttam magam ezen a folyosón a tükörben. Mert volt ott egy tükör is. S csak akkor láttam én, mennyire bandzsít ilyenkor az ember. Ha rájön a szenvedély.” Füst Milán: *A feleségem története*. Magvető, Budapest, 1964. 180–181.

¹¹ Kassáknak Jolán anyapótlék volt. Hazatérve a csavargásból, Jolán Kassákékhoz költözik: „Most egészen jól megvagyunk, részben a szeretőm ő s részben az anyám az anyám mellett. Jólesik, hogy szeret, jobban ízlik a kenyér, ha ő vágja le azt, mintha magam kanyarítanám le magamnak s nyugodalmasabb mellette, az ő kárjára hajtott fejjel az éjszaka, mintha egyedül kellene aludnom a díványon.”

öt segítő társra talált alkotó meglepedettsége érződik ki mindkettőből. Önéletrajzi regényében írja: „Köztem és Szittyta között mindeddig nem tudott egy mélyebb barátság kifejlődni, s érdekes, hogy mennél hosszabb ideig és mennél távolabb voltam az asszonytól, annál közelebb kerültem hozzá, annál inkább éreztem, hogy a szexuális megkívánásokon túl valami részemre eddig ismeretlen baráti érzések is fűznek hozzá. Részletesen írtam neki mostani életemről, az új dolgokról, s kértem hosszan, hozzászólóan válaszoljon. A leveleiből kitűnt, hogy ő is hozzám hasonlóan vélekedik, a dolgokat, amikről szó volt köztünk, nem látta, de elvi általánosságban, mint szocialista, igazat adott nekem a művészetéről vallott nézeteimben. Éreztem, ha ő most mellettem lenne, sokkal könnyebben küzdhetném át magam a materiális akadályokon, és sokkal eredményesebben gyűjthetném össze tapasztalataimat.” A *Tisztaság könyve* utószavában ez olvasható: „Nem ismerem az istent és nem ismerem a szerelmet. Nem vagyok kíváncsi a jövőre. Feleségem az én egyetlen barátom. Soha nem voltam bele szerelmes, de szeretem, mert ő tiszta üvegéből van, és úgy szól, mint a legfinomabb acélpenge.”¹² Jolánhoz fűződő kapcsolata mentes a Szittyta-kapcsolat ballasztjaitól. Az alá-fölrendeltségi viszony mintegy megfordul – Kassák Jolánnal szemben fölénybe kerül –, a feszítő ambivalenciát a Jolánnal való kapcsolatban kiegyensúlyozottság váltja föl. Szittytát Kassák legtöbbször a piszokkal, a betegséggel asszociálja, Jolán a tisztaságot, az egészséget jelenti számára. A homoszexuális fenyegetettségérzést a semmibe űzi az élettársi (szeretői, házastársi) kapcsolat.

Életrajzi közjáték

Szittyta Emil 1886-ban született Schenk Adolf néven zsidó vallású kispolgári családban. Alig több mint fél évvel volt idősebb Kassáknál.¹³ Már 14 évesen otthagya családját, s csavargó életmódot folytatott: bejárta szinte egész Nyugat-Európát. Autodidakta módon képezte magát. Érdekelte az irodalom, a képzőművészet, a tudományos munka. Egyaránt voltak írói és festői ambíciói. Különösen fogékony volt a legújabb művészeti törekvések iránt, de törekedett a régebbi korok művész értékeinek megismerésére is. Elhagyta családi nevét, s magyar kötődését hangsúlyozó vezetéknevet vett fel. Írói pályája Ady bűvöletében indult, akit 1905-ben személyesen is megismert. Párizsban találkozott más, később ismertté vált személyek mellett Picassoval, Chagall-lal, Apollinaire-rel és Leninnel, Lipcsében pedig Blaise Cendrars-szal ismerkedett meg. 1909-ben Budapesten kiadott kis könyvében Kassák évekkal későbbi világlátásával rokon gondolatok – a fiatalság dicsőítése, rombolásvágy, a Whitman-i nárcizmus csodálata – olvashatók.¹⁴ Ekkor még nem ismerték egymást. Stuttgartban találtak egymásra, és kapcsolták össze hónapokra sorsukat. Szittyta atyáskodott csavargótársa fölött: nem csupán ételhez, hanem szel-

¹² Kassák Lajos: *Tisztaság könyve*. Helikon, Budapest, Faksimile kiadás, (1926) 1987. 115.

¹³ Szittyta 1886. augusztus 18-a és 1964. november 26-a között, Kassák 1887. március 21. és 1967. július 22-e között élt. A Szittytára vonatkozó életrajzi adatok az 1989-ben a Kassák Emlékmúzeum és Archívumban rendezett, Szittyta Emil festményeit bemutató kiállítás katalógusából származnak. A kiállítás rendezője és a katalógus összeállítója Csaplár Ferenc.

¹⁴ Szittyta Emil és Wojtjiczky Gyula: *Az újak irodalmáról*. Kiadó és évszám nélkül [1909]. „Szinte kéjes érzés fog el bennünket, örülünk, hogy a mában élünk és hogy fiatalok vagyunk.” (8.); „Rombolni, új életek után törni, kutatni az ismeretlen után: ez az élet – és ide rombolás kell!” (9.); „Wald Witman [így!] írja: 'szerelmes vagyok önmagamba, minden és minden oly kedves itt'”. (10.) S teljes egészében újraközi Ady versét, a *Beszélgetés egy szekfűvel*t, melyben Kassákra olyannyira jellemző sor olvasható: „Én magamért vagyok és magamnak.” (14.) stb.

lemi táplálékhoz is juttatta pártfoglaltját. Anarchista forradalmár volt, aki rühellt minden kötöttséget. Útjuk ez év őszén vált el Párizsban, miután Kassák megkapta társától, amire – nem tudatosan – vágyott: szellemi muníciót a művészi pálya megvalósításához. Évekkel később, az első világháború idején találkoztak újra. Szittyá ekkor már túl volt három külföldi – Hans Richterrel, Cendars-szal, illetve Hugo Kerstennel közös – folyóiratalapításon, s Berlinben regénye látott napvilágot. Egyik folyóiratában, a zürichi *Der Mistral*ban német fordításban közreadta Kassák *Csata* című versét. Ugyanebben a városban egyik szervezője volt a dadaista kabarének. 1915-ben Budapesten pénzzel járult hozzá Kassák első folyóiratának, *A Tettnek* megjelenéséhez. 1918-ban szintén Budapesten kémkedési botrányba keveredett. A vádnak Kassák hitelt adhatott: kapcsolatuk évtizedekre talán emiatt is hidegült el.¹⁵

A két világháború között Szittyá Svájcban, Németországban és Franciaországban képzőművészeti tárgyú könyvsorozatot szerkesztett, többféle műfajú könyvet írt – kultúrtörténeti elemzéseket, monográfiát az öngyilkosságról, képzőművészeti összefoglalókat, esszéket, visszaemlékezést – és két új folyóiratot indított.

Kassák 1953-ban, csaknem négy évtizedes szünet után Budapesten találkozott újra Szittyával.¹⁶ Ekkor belső emigrációban élt.¹⁷ Nem tudható, hogy a már évek óta Svájcban élő Szittyá miért, mikor és hogyan jött Magyarországra. Találkozásukkor nyilván szó esett a Nyugaton boldogulni tudó Szittyá tevékeny, sikeres életéről is. Kassák csak évek óta tartó mellőzöttségéről számolhatott be: kitaszítottságáról a szellemi és a közéletből, megjelenési és kiállítási lehetőségei megszűnéséről.

Második emlékezés: átértékelt kapcsolat és életbúcsú

Az *Elporzott évek* című Kassák-versben a költő több mint három évtizedes hallgatás után egész más hangon emlékezett meg Szittyáról, mint ahogy nagy elbeszélő költeményében és önéletrajzi regényében tette. 1963-ban, a vers születése idején¹⁸ Szittyá még élt: a rákövetkező év novemberében hunyt el Párizsban.¹⁹

Szittyá idős korában is sikeres alkotó. 1953-ban monográfiája jelent meg Chaim Soutine litván-zsidó származású francia festőről, akit a látomásos-drámai expresszionizmus egyik legismertebb képviselőjeként tart számon a művészettörténet. Absztrakt festményeit 1962-ben Párizsban, 1963-ban Zürichben állította ki. Ugyanebben az évben adták ki 82 álmatartalmazó könyvét, amelyeket a háború idején Franciaországban jegyzett le.

1956 után Kassák pályája újra felfelé ívelt. Alkotókedve megnőtt. Sorra jelentek meg régebbi és újabb könyvei, amelyeket rajzaival, grafikáival illusztrált. A századeleji avantgárd iránt Nyugaton megélnkülő érdeklődés a képzőművész Kassák újrafelfedezésével járt.

¹⁵ Szittyá ekkori budapesti tartózkodásának körülményeit, az őt ért kémvád valótlanságát Gucsa Magdolna tárta fel. Gucsa, 2016.

¹⁶ Erről csak az *Elporzott évekből* tudunk, amely a költő 1964-es kötetében, *A tölgyfa leveleiben* jelent meg, s amelyben hangsúlyos helyeken – a költemény legelején, közepén és legvégén – ismételt versmondatokból következtethetünk: „Tíz éve láttalak utoljára”, illetve „Tíz éve láttam utoljára”.

¹⁷ 1949, a teljes – immár a kultúrára is kiterjedő – kommunista hatalomátvétel óta.

¹⁸ Az *Elporzott évek* pontos keletkezési ideje: 1963. október 3. PIM Kassák Emlékmúzeum és Archívum.

¹⁹ A Francia Kommunista Párt saját halottjának tekintette, írja Csaplár Ferenc a budapesti Szittyakiállítás katalógusában.

Miért éppen 1963-ban, évtizedeket kihagyva írt verset újra Kassák egykori csavargótársáról? Értesszük volna Szittyá sikereiről? Talán Szittyá maga adott hírt kiállításairól, megjelenő könyveiről? Az bizonyos, hogy Kassák növekvő hazai és külföldi elismertsége összemérhetővé tette teljesítményüket. Míg a 20. század elején tanítványként, támogatóndó lapszerkesztőként és szerzőként rászorult Szittyára, az elválásuk utáni évtizedekben Kassák úgy érezhette, egyenrangú lett vele. A hatvanas évek elején gazdag életre emlékezhetek vissza mindketten. Ezek csupán találgatások. Az *Elporzott évek* azonban versvalóság. Önéletrajzi regényében Kassák a kiszolgáltatottság, az alacsonyág képzetét keltő szögletes fejű, rövid lábú, zömök testalkatú bulldoghoz hasonlítja Szittyát, ebben a kései versében a világot magasról néző, szabadon élő zsiráf jut eszébe róla. Hajdani csavargótársa fényképe alapján a tanulékony és akaratos kutyafajtára emlékeztet, s nem zsiráfra. A vers így kezdődik: „Tíz éve láttalak utoljára / olyan aránytalan voltál / s mégis szép / akár egy zsiráf.” Az egykori ambivalenciára emlékeztetnek a versben a negatív–pozitív párba állított szittyai tulajdonságok, de itt a pozitívak a hangsúlyosabbak: „Sosem voltál a nő kedvence / és sosem panaszkodtál miatta. / Gyávák gőgjéből / bátrak szerénységéből tákolt össze az élet / ez az istentelen kontár. / Költőnek képezed magad / de nem törzs az egekre. [...] Tudsz gyilkolni / és áldozatot hozni. [...] Két arcú / és két lelkű / fia századunknak / hasítsd csak fel a melled / hogy ömöljön ki a felesleges vér / ami annyira nyugtalanít”. A *ló meghal*...-ban magáról ír csaknem ilyen szavakkal: „s tudtam csak föl kellene hasítani a szügyemet és tiszta / arany csurogna ki a szivemből”. Szittyá szívéből azonban csak a „felesleges vér” folyta ki, míg az övéből „tiszta arany”. „Olyan vagy, mint én / és megértjük egymást” – állítja az *Elporzott évek*ben. Miben áll ez az azonosság? Az életösszegző készítésben? A megtett útban?

Feltűnik a versben az 1920-as években oly gyakori tisztaság motívum, de most nem Szittyá-ellenes éllel. A mérleg Szittyá felé billen: csavargótársa hű maradt egykori anarchista önmagához, ellentétben a polgári élet kényelmét választó Kassákkal: „s hogy észrevetted szobám tisztaságát / íróasztalomon a könyveket / képeimet a falakon / milyen hévvel prédikáltad / mindez felesleges marhaság”.

Versében a költő panaszkodik: „bűnözőnek nyilvánítottak / akasztófa alá kerültem / s az utolsó pillanatban kegyelmet kaptam”. Metaforikus megfogalmazása ez mindazoknak a sérelmeknek, amelyek a költőt az 1945 utáni reményteljes éveket követően a Rákosi-korban érték.²⁰ Vele ellentétben Szittyá nyugati országokban élve nem került alkotói kiteljesedését gátló helyzetbe. Kudarccságának beismerése helyett Kassák sajnálja, sajnáltatja magát, önlebecsül, általánosságokba menekül, filozofál:

amíg én együgyűn panaszkodom
te kint állsz a vártán
szájadon trombitával
amitől egyszer már Jerikó falai összedültek.
Vagy nem dültek össze
mindegy. Mindig annak van igaza
aki vakmerőbben hazudik
[...]

²⁰ Lásd erről Ständeisky Éva: *Kassák, az ember és a közszereplő*. Gondolat, 2007. 209–246.

Tudom én jól
 ha úgy hozza a sors
 elhagysz te engem a viharban.
 Miért is ne hagynál el
 se Parsifal
 se Rinaldo Rinaldini
 csak egyszerű kucséber vagyok.
 Kosaram
 könnyekkel
 jalkiáltásokkal
 késpengékkel és üvegszilánkokkal van tele
 és versekkel és versekkel
 amiket a kutya se vesz észre.
 Ki áldozna ma egy fillért is
 ilyen szerencsejátékra.
 S ha valaki mégis
 az haraggal közeledik felém
 és készen arra
 hogy víz alá nyomjon.
 De lehet hogy az ilyen rémdrámákat
 csak úgy a semmiből találom ki.

Megjelenik itt, az *Elporzott évek*ben először a „semmi”, ami a korábbi Szittyát említő versben, *A ló meghal...*-ban is hangsúlyos elem. Ez utóbbiból következik idézet az én kiemeléseimmel:

az ember elhányja csikófogait és néz a *semmibe* ahol
 az élet beleharap a saját farkába
 a *semmibe*
 ó dzsiramári
 Ó lébli
 ó Bum Bumm [...]
 hozzám szakállasan és vakolatlan érnek el a csodák
 2x2=4
 csipkebokor nyílik ki mindenütt
 de a modern lovaknak vasból vannak a fogaik
 s aki reggel elindul nem bizonyos hogy estére hazaérkezik
 az a legboldogabb akinek kifordítható a bőre
 mert ki is nézhetne túl önmagán
 amit fölállítunk az föl van állítva
 de amit fölállítunk az nem jelent *semmit*
 a folyók hajlandók darabokra törni ha sietni akarnak
 az urak nem tudnak két lábbal lépni mint a verebek
 tudjuk hogy az asszony elhagyja a párját
 a majmok megnézték hátuljukat goldmann úr tükreiben és
 teljesen boldogok

talán ha sakkozni tudnék
 de én *semmi*hez sem értek igazán
 a levágott disznó combjai ringlispielen ülnek a kirakatokban
 én láttam párist és nem láttam *semmit* [...]
 madarak lenyelték a hangot
 a fák azonban tovább énekelnek
 ez már az öregség jele
 de nem jelent *semmit*
 én KASSÁK LAJOS vagyok
 s fejünk fölött elröpül a nikkell számovár.

Ennek az idézetnek az elején a semmibe torkolló bölcselkedést értelmetlen szavak követik: a filozofálás értelmetlenségének felismerése vált át a „valódi” értelmetlenségbe. Erre a kassáki versalkotási módra ismerünk az *Elporzott évek*ben is:

Ugyanúgy a boldogtalanság
 a te kenyered
 amint az én kenyérem is az
 a kérdés csak annyi
 hogy melyikünk a farkastól
 melyikünk az egértől örökölte fogait.
 Ha úgy akarod
 légy te a vadabb
 a falánkabb
 nekem a friss levegő is elég.
 Aki többször ült
 börtönök falai közt
 annak állandó légszomja van
 túl érzékeny
 gyűlöli azt is amit szeretnie kéne.
 Miért mesélem ezt neked
 aki hozzám vagy hasonló
 s tudod ha azt mondom
 bim-bam
 akkor azt mondom
 vége mindennek
 halottainkkal semmire sem megyünk.
 Így pusztulunk el valamennyien
 s ott valahol fent
 szólnak értünk a harangok
 bim-bam
 bim-bam
 aludj jól szegény ember
 betakar a föld
 elsiratnak az ég angyalai.

Kassák az *Elporzott évek* elején még azonosságukat említi, amibe azonban rögtön bele-szüremkednek – Szittyá előnyére – a kettőjük közötti különbségek: az azonosságból – „olyan vagyok, mint te” – hasonlóság lesz: „aki hozzám vagy hasonló”.

A logikai ellentmondást pedig öregségük okán a költő a mindkettőjükre egyaránt váró közeli halálról szóló melankolikus versbeszéddelel véli feloldani. Az e késői Kassák-versből vett fentebbi idézet vége árnyalja, kiteljesíti a kassáki *semmi* gondolatát, s a költő háromszor ismételt *bim-bamja* a mindkettőjükre vonatkoztatott halálharang költői megjelenítése – hangja – lesz. A létbe vetett ember univerzuma: saját maga. Az, amit felfog belőle – a logikátlanságot, zavarosságot, a megfogalmazhatatlant –, s amit saját magán átszűrve jelenít meg.

Az *Elporzott évek A ló meghal a madarak kirepülnek*hez hasonlóan létösszegző vers. Benne a *semmi* a barátság, a szellemi rokonság és a halál szöveggösszefüggésében jelenik meg. Az *Elporzott évek*ben a család, a gyermekkor megjelenítését követően olvasható a fentebb idézett, szorongással teli létértelmezés. A felelőtetett halál visszaviszi a költőt gyerekkorába. Megfordítva T. S. Eliot híres sorának szavait – „kezdetemben a vég”²¹ – Kassáknál a végnél jön elő a kezdet: szeretné, ha őt is vad és szelíd állatok kísérnék utolsó útjára, mint a gyerekkorában látott olajnyomaton a vadászt. Ott „senki sem törte fejét / az örökség becstelen elosztásán. De hát ők csak állatok voltak / egyik sem tudta mennyi 2 x 2”.²² Az asszociációláncba itt kapcsolódik az a szál, ami a legfőbb közös kettejük között: a szolidaritás az önmagukat kifejezni nem tudók, a kihasználtak, a becsapottak, az elesettek iránt:

ki a nagyobb bűnös
 aki lop vagy aki nem ad
 hol az elrejtett csapda
 hol lakik az isten.
 Sajnálom azokat
 akiket félrelöknek a táltól
 s egy frissen sült kenyeret látnak
 nehéz álmukban
 az éjszaka mélyén.
 Barátom jó barátom
 ezek a mi igazi rokonaink
 és én sajnálom őket.

Az *Elporzott évek* című vers barátságátértelmezése mögött Kassák változása – alkotói kiteljesedése, önmagával való megbékélése – rejlik. Nyoma sincs benne Szittyá testi és lelki „piszkosságának”, azoknak a külső és belső tulajdonságoknak, amelyek évtizedekkel korábban taszították Kassákot Szittyában.

A költő hajdanán saját kételyeit, önmagával való elégedetlenségét vetíttette csavargótársára, aki immár azonos lett vele. Az önmagával egyensúlyba kerülő Kassák megkövette barátját. Saját „megtisztulása” – íróvá, művészé válása, egyensúlyba kerülése önmagával, s talán a bölcsőbbé tevő idő is – „lemosta a piszkot” tanítómesteréről. Egymásra találásuk életkoruk, élethelyzetük miatt véglegesként megjelenített búcsúzásukkor válik biblikus jellegűvé, ma-

²¹ *Négy kvartett. East Coker.* Vas István fordítása.

²² Emlékezzünk a *Ló meghal...*-ban leírt sorra: „2x2=4”. Kassák 1922-ben Bécsben Németh Andorral közös szerkesztésben *2x2* című folyóiratot is kiadott, amelynek csak egy száma jelent meg.

gasztossá, mindkettőjüket felmagasztosítóvá: „Menj barátom, mondtam [...] A legfényesebb csillag / éppen házunk felett ragyogott [...] s a kapun túl / megcsókoltuk egymást”.

Az *Elporzott évek* barátságuk mély, életre szóló bizonyítéka, kiengesztelő életbúcsú.

Mérleg

A Szittyta-hatás Kassáknál kétirányú: egyszerre azonosulás és elhatárolódás. Miután megkapta tőle, amire önmagára találásához szüksége volt, elhagyta, „meghaladta” csavargótársát.

A két „Szittyta-vers”, *A ló meghal...* és az *Elporzott évek* közötti Kassák-alkotások a kiegyensúlyozott, teremtő „áldott magánosság” (Csokonai)²³ állapotában születtek. E folyamat kezdete az 1920-as évek közepére, második felére tehető. „Mert érzem, egyre inkább érzem, hogy társtalan s a társalanságban szenvedő ember vagyok én. Ha kimegyek az utcára, oda, ahol ezren és ezren sűrögnek-forognak – egyedül vagyok; az egyesületben, a kocsmában, a kávéházban – egyedül vagyok. De ha leülök írni, előttem van a tiszta, fehér papíros, jólesik a simítása, jólesik a fehér fény, ami kiárad belőle, s a tér benépesedik körülöttem emberekkel.”

Az önmagáról az *Egy ember életében* rajzolt alábbi kép a regénybeli Szittyta-kép ellentéte: „S alapjában véve nem voltam szenvedélyes természet, ösztönösen mindig a tiszta egyensúlyállapotot kívántam, s amit tettem, nem elragadtatásból, csak természetesen tettem. Nem a fölingerelt idegeim ragadtak magukkal, egész súlyommal indultam el vagy álltam oda valahova. Sose éreztem, hogy halálosan megkívántam valamit, de sose mondtam le semmiről, még akkor sem, ha annak a megszerzése veszedelmekkel járt is részemre.” Az idézet folytatása azonban a kettőjük közötti lényegi azonosságra is vonatkoztatható: „A benyugvó tétlenség bizonyosan megölt volna, formáló akaratom hozzányúlt a dolgokhoz, és megformálta azokat, hogy teljeseleg legyenek, és engem kielégítsenek.”

Kassák már elmúlt ötven éves, amikor így írt a már évtizedek óta véglegesülni látszó önmagáról: „Otthon vagyok magamnál, annál az embernél, akit nagyon jól ismerek / örömei és fájdalmai itt virulnak a szívemben [...] a karjaimban tartom magam, úgy, ahogy az anya öleli át agyonkínzott gyermekét”.²⁴

Szittyta Emil szerepét ebben a folyamatban meghatározónak látom. Szittyta segített a fiatal Kassáknak rendet teremteni önmagában, elrendezni önmagát, eljutni önmagáig. Szittyta egyszerre volt Kassák számára a „piszok” és a „tisztaság”, a meghaladandó ambivalencia. Tőle tanulta a művészet értését, s ő volt az útmutatója esztétikai érzékenysége formálódásában.

Az író hetven és nyolcvan éves kora között vált képessé arra, hogy Szittyta Emil helyét saját életében megtalálja, életére tett hatását felmérje, szerepét átértékelje – életre szóló barátjává fogadja. E folyamat eredményeképpen a korábbi elhatárolódást a befogadás váltotta föl.

Szittyta másodszori versbéli felidézése segített az öreg Kassáknak újragondolni életét, mérleget vonni saját alkotói teljesítményéről, s megbékélni az immár mindkettőjükhez közeledő véggel.

²³ Csokonai Vitáz Mihály: *A Magánosság*hoz.

²⁴ *A jó hétköznapi*. A vers 1936 körül keletkezett.